

Úrvölgyi bányapénzeink

SZEMÁN ATTILA

Magyarország a középkorban és a korai újkorban az európai rézbányászat terén nagyhatalomnak számított. Két nagy központja volt: az alsó-magyarországi (*Garam-völgy*) és a felső-magyarországi (*Szepes-Gömöri érchegység*) bányavidék. *Alsó-Magyarország* termelése a 17. század második feléig, illetve a századfordulóig vezető szerepet töltött be a hazai termelésben: mintegy 80 %-át adta a magyar réznek, a későbbiekben azonban ez az arány fokozatosan csökkent. A 18. századtól azután a felső-magyarországi rézbányászat dominál, de még ebben a században is jelentős mennyiségű rezet állítottak elő *Alsó-Magyarországon*.

A *Garam völgyének* két bányavárosa vált ismertté a nagymennyiségű exportált rézről: *Besztercebánya* (*Neusohler Kupfer*) és *Libetbánya* (*Libether Kupfer*). Az itteni rézbányászat központja egyértelműen *Besztercebánya* bányaváros volt, *Libetbánya* jóval kisebb jelentőséggel bírt. Az előbbi hosszú időn keresztül a rézbányászat szervezésének és vezetésének egyik legfontosabb központja volt hazánkban. Itt azonban sohasem működtek rézbányák, a termelés ténylegesen a városhoz tartozó három közeli telepelyen, *Óhegyen* (*Altgepirg, Staré Hory*), a kb. egyórányi járásra levő *Úrvölgyön* (*Valle Dominarum, Herrengrund, Spania Dolina*) és *Homokhegyen* (*Sandberg, Piesky*) folyt. Ez utóbbi két helység tulajdonképpen egy hegygerinc két oldalát jelentette. A viszonylagos közelség miatt nemcsak a bányapolgárok, hanem a bányatisztek is többnyire *Besztercebányán* laktak. Közülük általában csak egy, a bányáirnok – mint a legalacsonyabb rangú – lakott kötelezően *Úrvölgyön*, s így neki kellett felügyelnie a kint lakó bányamunkásokra is. Minthogy *Úrvölgyön* mindig is nagyobb, jelentősebb bányák voltak, mint *Homokhegyen*, ebből következően több

bányász dolgozott itt. Fontosabb településnek is tekinthetjük, sőt nagyobbbrészt az itteni lakosság járt át *Homokhegyre* dolgozni. A bányapénzek kiadásának szempontjából fontos időszakban, azaz a 16. század első felétől-közepétől *Homokhegy* jelentősége tovább csökkent. Ezért a bányapénzeket nem *besztercebányainak* és nem is *homokhegyinek*, hanem az említett fontos bányászközségről *úrvölgyi bányapénzeknek* szoktuk nevezni. Ami *Óhegyet* illeti, ez kissé távolabb feküdt *Besztercebányától*, és a 16. század közepétől már inkább csak kohászatának köszönhette jelentőségét. 1564-től azután a rézkohók nagy részét is átvitték az új besztercebányai kohótelepre, s *Óhegyen* csak néhány kisebb kemence maradt.

A bányapénzek egyik alapvető sajátossága, hogy a néhány emberrel, kézműves módszerekkel dolgozó jelentéktelen bányáknál, melyek – főként a nemesércbányászatban – még a 16-17. században is működtek, nem volt értelme használni őket. Nagyobb üzemenknél viszont már igen, egyesült vállalatoknál pedig szükséges volt a forgalmuk, mert megkönnyítette az ellátást, és a természetbeni juttatások kezelésével biztosította a gazdasági kényszer alkalmazását. Hiszen a sok, bérből és fizetésből élő, mezőgazdasági termeléssel munkája miatt foglalkozni nem tudó, sokszor egészen terméketlen vidéken élő bányász ellátása nagy nehézségeket okozott. A 16-17. századból több bányapolgári bányapénzt ismerünk.

A 16. század első nagyobb, és korának legjelentősebb bányáüzeme mégis a besztercebányai *Thurzó-Fugger részvállalat*, melynek bányái túlnyomó többségükben *Úrvölgyön* voltak, s 3-400 munkást is foglalkoztattak. E vállalat bizonyosan külön kereskedelmi lerakatot, kantint tartott fön munkási számára, mint azt egy 1535-ből származó iratból tudjuk.¹ Ebben *Besztercebánya* bányaváros panaszkodik, hogy *Fugger* hivatalnokai a város privilégiumai ellenére idegen sört és húst méretnek a bányáknál. Bár egyelőre nem ismerünk e részvállalathoz köthető bányapénzt, nem lehetetlen, hogy már az élelmes *Fuggerek* is használtak ilyet.

¹ Péch Antal: *Alsó-Magyarország bányamívelésének története* I. Budapest, 1884. 157. p. IX.

Az ország első bányapénzeit azonban nem az alsó-, hanem a felső-magyarországi bányavidéken hozták forgalomba. A jelenleg ismert legkorábbi bányapénzre vonatkozó dokumentum 1581-ből származik. Ebben *Kubinyi Kristóf* bányatulajdonos bócai bányájához kér engedélyt a bányapénz használatára az udvari kamarától.² Annak bizonyítására, hogy a bányapénz használata már szokásos, bevett eszköz, kérvényéhez mellékelte három funkcionáló bányapénzt is. Ezek azonban mind a felső-magyarországi bányavidékhez, közelebről *Szomolnokhoz* tartoztak, noha *Bóca* alsó-magyarországi illetőségű.³

A legrégebb alsó-magyarországi bányapénzek viszont „besztercebányaiak”, 1591-ből,⁴ 1595-ből⁵ és 1597-ből⁶ ismertek. Mind egyoldalúak, s az 1591-es (1. kép) és 1597-es (2. kép) változatok nyolcszögletű csegely, az 1595-ös kerek réz lapkára lett verve (3. kép). Ez utóbbin gyöngyör is látható, míg a csegelyeken csak a kerek verető szélének íves lenyomata vehető ki. E bányapénzek azonban lényegileg ugyanaz a kép, a besztercebányai címer szerepel, kétoldalt karéjosan kivágott reneszánsz pajzsban, s a két kivágásban az N és S betűk láthatók. A betűk jelentésének feloldásaként a „*Neosolium*” adható meg. Ez a *Besztercebánya* német nevének, a „*Neusohl*”-nak a latinosított változata, s úgy gondolom, egyet lehet érteni e feloldással. Valószínűleg ezért nevezte *Gohl Ödön* besztercebányai bányapénznek, noha *Úrvölgyet* külön címszó alatt tárgyalja. *Gohl* a leírás után megjegyzi, hogy ez a darab „*A tágabb értelemben vett bányapénzek közé tartozik, amennyiben a bányavárosnak és esetleg nem magának a bányaiüzemnek hasz-*

² Bóca. Kubinyi Kristóf. Hofkammerarchiv Wien, Vermischte ungarische Gegenstände, fasc. Boczaer Bergwesen Folio 410.

³ Szemán Attila: Legkorábbi magyarországi bányapénzeink. = *Numizmatikai Közöny* 100-101. 1999-2000. 89-96. p. 1. tábla; Szemán, Attila – Kiss, Gábor: *Bergwerksmünzen Ungarn und Siebenbürgen (1548-1947)*. H. n. 2008. 2.01.01; 2.01.03; 2.02.01. sz.

⁴ Szemán-Kiss 2008. 1.05.01. sz.

⁵ Szemán-Kiss 2008. 1.05.02. sz.

⁶ Szemán-Kiss 2008. 1.05.03. sz.

nálatára szolgált.”⁷ Mivel bányászékből és kalapácsból álló szimbólum nincs rajta, az újabb szlovák szakirodalom hajlik a városi munkabárca meghatározás felé ezeknek a rézvereteknek az esetében.⁸ A bányaiüzem és a bányaváros ebben a korban valóban egészen különböző fogalmak. Legalábbis amikor a feudális uralkodó privilégiumaival alapított bányaváros, azaz a benne élő polgárok, s az újabban kibontakozó korai kapitalista vállalkozások érdekei összeütköztek, bizony előfordult, amint azt a *Fuggerek* kapcsán említettem, hogy a város a bányaiüzemekre panaszkodik jogainak csorbítása miatt. Mindazonáltal ez az ellenségeskedés esetinek tekinthető, s a rézvállalat irányítását 1546-ban a király átvette a *Fuggerektől*, a kamara pedig e században még jól megfért a várossal. Így több lehetőség is van, mely áthidalhatja az azonos jelkép használatának problematikáját. Az egyik eset, ha *Besztercebánya* saját bányájában használta e bányapénzt. A másik, hogy egyezkedett a kamarával, s az ellátás hasznán valamilyen módon osztozkodtak. Létezik azonban egy harmadik lehetőség is, hogy a besztecebányai kamara is a városi címet használta! Ebben az esetben kézenfekvő, hogy a bányapénzeket is ezt alkalmazták. A kissé meglepő lehetőséget természetesen bizonyítani kell.

Már a 16. századi bányászatban gyakorlat volt, hogy a félkész-terméket valamiféle jeggyel hitelesítették. Ebben az időszakban a kohászat is a bányászat részét képezte, tehát az ércfejtéstől a félkész-termékig egy vállalaton belül állítottak elő mindent. Ilyen finomított anyagú félkész-termék a rézbányászatban a táblaré és a tárçaréz, melyet nagy mennyiségben exportáltak a jelzett időszakban *Magyarországról*. Egyik legismertebb és legkeresettebb termékünk volt a világpiacon! Ilyen besztecebányai tárçaréz például a hamburgi kikötő előtt elsüllyedt hajó rakományában maradt ránk, de fennmaradt különböző múzeumi gyűjteményekben is, s ezek egyértelműen a bányaiüzem termékei voltak. A félkész kohó-

⁷ Gohl Ödön: A magyar bányapénzek. = *Numizmatikai Közlöny* 18-19. 1919-20. 15. p.

⁸ Bovan, Marián – Mácelová, Marta – Ušiak, Peter: Nálezový súbor mincí a žetónov z mestského hradu v Banskej Bystrici. = *Numizmatika* 17. 2000. Supplementum, 105-111. p. 2. ábra, 1. sz.

termékek bélyegzéséről tudunk már *Agricola De re metallica... c.* munkájából is, bár itt az ezüstcipókról történik említés. Igaz viszont, hogy az ábrázoláson inkább vésett jegynek tűnnek a jelzések (4. kép).⁹ De ugyanabban a munkában primitívebb, vésett jeggyel ellátott ólomcipókat vagy tárcsákat is találunk (5. kép).¹⁰ Nem kétséges tehát, hogy a 16. század végén is készültek ilyen réztárcsák, melyeknek hitelességét, esetleg minőségét jelezték e „márkajeggyel”. A magyar réz kiváló minőségű volt! Jegyeik egy részét is ismerjük, *Milan Augustín*¹¹ alapján magam is közöltem már néhányat belőlük (6.a, b, c kép).¹² Az egyszerű kőfaragójegyekhez hasonlóak mellett a besztercebányai címerpajzzsal ellátottak is előfordulnak közöttük. Ez utóbbi a bányapénzekben szereplő besztercebányai címeres jelzéshez hasonló méretű, besztercebányai címerrel ellátott kerek verőtövel beütött jelzés. A szóban forgó címer azért is alkalmas lehetett a magyar termék és a kamara jelképezésére, mert voltaképpen megegyezett a korabeli magyar államcímer bal felével. De ami ennél is fontosabb, okleveles adatunk van arra, hogy II. Rudolf megtiltja Thurzó Istvánnak, a szomolnoki rézüzem birtokosának a besztercebányai rézjegy használatát,¹³ éspedig már a *Kubinyi* kérvénye utáni évben, 1582-ben.

⁹ Agricola, Georgius: *De re metallica libri XII*. Basileae, 1556. Magyarul: *Tizenkét könyv a bányászatról és kohászatról*. Ford. Becht Rezső, szerk., bev. tanulmány, lábjegyzetek: Molnár László. Bp. 1985. 247. ábra. A finomított ezüst kivétele.

¹⁰ Agricola, 1985. 250. ábra. Ólom olvasztása és cipóba öntése

¹¹ Augustín, Milan: *Kovové krizovatky pani historie*. Bratislava, 1994. 173. p.

¹² Szemán Attila: Táblapénz vagy táblaré? = *Éremtani Lapok*, 79. sz. 2003. 17-19. p.

¹³ Schmidt, Franz Anton: *Chronologisch-systemetische Sammlung der Bergesetze der österreichischen Monarchie*. Wien, 1834. III. köt. p. 46-47. 153.

Das Zipser Kupfer soll nicht mit dem Zeichen des Neusol'schen, sondern mit einem eigenen gezeichnet werden An Stanislaus Turzo Königl. Rescript. Wien den 2. April 1582. Wir Rudolff der Ander u. u.

Nachdem N. die Inhaber des Neusollerischen Kupferhandls bey Vnns mit beschwerung Vnderthenigist angebracht, Welchermassen die

Ebben a rendeletben nagyon fontos, hogy meghatározza azt is, milyen a besztercebányai jegy „*mely a magyar pajzsot vagy még a koronát is ábrázolja*”. Ezt a leírást érdemes gyorsan összevetnünk a harmadik jeggyel a 6/ c. képen! Rajta valóban megtaláljuk a vágásos pajzsot és a nyolcszor vágott mezejű pajzsot, mely a korabeli címerábrázolásokon gyakran előforduló változata az egyébként hétszer vágott mezejű besztercebányai címernek. Sőt láthatjuk

Zipserischen Kupffer an Sortten den Neusollerischen gleich geschmidt, Vnd auch mit denseiben Zaichen, als den Vngrischen Schildt oder auch Cron bezaichnet werden, Aus welchem bißher eruolgt das dieselben fur Newsoller Kupffer angegeben Vnd verkaufft worden, welches Inen aber an Irem Verschleis grosse Verhinderung bringe, Gehorsamist bit-tend die gnedigiste Verordnung Zuthuen, Damit hinfüro Zwischen sol-chen mit den Zaichnen ain Vnderschaidt angestellt vnd gemacht wer-de, So beuelchen wir dir hiemit gnediglich, du wollest, Daran sein Vnd Verfügen, das hinfüro auf ermeldt Zipserisch Kupffer ain son-derlichs vnd kain solch Zaichen wie auf die Newsollerisch geschlagen werde, Damit man dieselben Vnderschiedtlich erkennen möge, denn wie dasselb Zue vnsern Camer guet Vnd dessen Befürdrung geraicht, als ist es ganz gnädiger Wille vnnd mainung. Geben Wienn den 2. Ap-rilis Ano u. Im 82. – Aus der Hofkammer-Archive.

A szepesi rezet nem szabad a besztercebányai jeggyel jelölni, ha-nem saját jegyet kell használni...

Miután N. a Besztercebányai Rézművek tulajdonosa erősen tiltako-zott Nálunk, (hogy) az ugyanolyan méretű szepesi rezet és a hasonló besztercebányait egyformára kovácsolják és még ugyanazzal a jeggyel – mely a magyar pajzsot vagy még a koronát is ábrázolja – bélyegzik is. Amiből eddig az következett, hogy ezeket a besztercebányai réz he-lyett adták és vették, ami azt (a besztercebányait) a kicsinybeni el-adásnál (kiskereskedelemben) nagy hátrányba hozta. Engedelmesen kérte tehát a kegyelmes rendelet segítségét, amivel ezután az ilyen je-gyek közt megkülönböztetést kell tenni. Így kegyelmesen elérhetjük nektek, amit akartok és ezzel összefüggésben ezután az említett szepesi rézre különleges, és nem ugyanolyan jegyet kell verni, mint a beszter-cebányaira, ami által a különbség felismerhető legyen. Merthogy ez a Mi Kamaránk javára és annak a támogatására irányul, amint ez igen kegyelmes Akaratunk és véleményünk. Kiadva Bécsben, 1582. április 2-án. – Az Udvari Kamara Levéltárából. (Ford. Szemán Attila.)

felette a zárt koronát is. A vágásos királyi címert *Besztercebánya* valójában még az *Árpád-korban*, 1255-ben kapta az uralkodótól. Ez, vagyis a királyi címer adományozása a bányavárosok esetében a XIV. század második feléig nem szokásos. Alighanem azért történt, mert fontos ércbányászati centrum, talán az uralkodó elosztóközpontja volt. Erre utal a már említett tény, hogy a többi bányavárossal ellentétben bányák közvetlenül *Besztercebányán* sohasem voltak, csak a környező bányatelepeken.¹⁴ A besztercebányai címert, azaz *II. Rudolf* irata szerint a „*magyar pajzsot*”, az uralkodó is a sajátjának tartotta, egyáltalán nem alaptalanul! Márpedig a besztercebányai kamarai rézművek, és csak azok, már ekkor is kincstári tulajdonban voltak, s Rudolf az állami, sőt szorosabban véve a saját földesúri kormányzásában levő kincstári rézművek gyártmányainak, azaz „*a mi kamaránk javainak*” védelmében adta ki tiltását. Miért ne verethette volna a kamara bányapénzeire is a besztercebányai címert, ha védjegyként használhatta? Sőt – bár az itt bemutatott bányapénz-veretkép és a hitelesítő pecsét nem ugyanattól a verőtőtől származik –, az sem lehetetlen, hogy azonos időpontban ugyanazt a verőtövet is használhatták mindkét célra. A különböző évszámú változatok logikai alapon hasznosak lehettek akár a hitelesítéseknél is.

A bányapénz használatára a kincstár bizonyára azért kényszerült, mert ezek a cikkek különben igen drágák lettek volna, s így vagy az olcsó ellátást, vagy a magasabb fizetést kellett biztosítani az úrvölgyi munkásoknak. Természetesen adott esetben ez gyengébb minőséget is jelenthetett. További szempont lehetett az is, hogy a sok bányászt biztosan, és a lehetőségekhez képest jó minőségű sörrel kellett ellátni, mert különben könnyen bányászslázasdás lehetett volna belőle. Ha azonban az ellátást a kamara biztosította, úgy a kiskereskedelmi haszon is a kincstár zsebében maradt. Emellett nem kellett rendes forgalmi ezüstpénzt kiadniuk, ami az ismert korabeli aprópénz-hiány közepette, s a kincstár szegénység-

¹⁴ *Anjou-kori bányavárosi pecsétjeink* c. előadásomban tértem ki erre, a *Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság* tudományos konferenciáján Székesfehérvár, Bory-vár, 2009. szeptember 4.

gét tekintve, szintén nem lebecsülendő előnynek számított. Ezek a feltételek biztosítják a bányapénz-kibocsátás fontosságának tipikus helyzetét. Minthogy írásbeli utalvánnyal ezt nem lehetett megoldani – hiszen a munkások, sőt az eladók jelentős része is írástudatlan volt –, nem is lehetett volna másként lebonyolítani, csak a nehezkesebb rovárendszerrel, vagy a bányapénz felhasználásával.

Ha összevetjük a felsorolt tényeket a *Kubinyi* az 1581-es kérvényéhez kapcsolt hivatali felterjesztésében¹⁵ található adattal, miszerint a besztercebányai kamarai vezető is kérte a bányapénz használatát, nem lehet kétséges, hogy ezek a bányapénzek a kamara jegyét viselő, és az úrvölgyi munkások részére kiadott fizetőeszközök voltak. Sőt, alighanem kifejezetten az említett sörpince üzemeltetése során használták fel őket, s ezek egyszersmind a legrégibb fennmaradt alsó-magyarországi bányapénzek is.

Tudjuk ugyanis, hogy kamarai irányítás alatt működtek kantint az úrvölgyi bányászok ellátására. Már 1583-ból ismerünk egy, a királyi biztosok számára készített utasítást, melyben az egyik pont a következő: „*Engedélyezve volt, hogy Úrvölgyön egy sörpince építtessék, megvizsgálandó, hogy megtörtént-e?*”¹⁶ Ez a sörpince – ami feltételezi az élelmiszer árusítását is – bizonyosan a rézvállalat üzemeltetéséhez tartozott, és hosszú időn keresztül működött, de nem tudunk arról, hogy a város valaha is tiltakozott volna ellene. A tiltakozás hiánya pedig csak azt jelentheti, hogy valamiképpen érdekltté tették a várost is, pl. az ő sörüket mérték a pincében. S valóban, az 1583-as utasítás eredeti német szövegében utalnak rá, hogy a „...*vájárok és meddőhányón dolgozó munkások nehézségeinek kiségetésére Besztercebánya városából hoztak sört.*”¹⁷ A továbbiakban sem lehetett problémamentes az üze-

¹⁵ Bócza. Kubinyi Kristóf. Hofkammerarchiv Wien, Vermischte ungarische Gegenstände, fasc. Boczaer Bergwesen. Folio 407.

¹⁶ *Pécs Antal*: Alsó-Magyarország bányamívelésének története I. Budapest, 1884. 314. p.

¹⁷ *Schmidt*, 1834. III. 46.p. 154.sz. Instrukzion zur Untersuchung der sieben ungarischen Bergstädte Bécs, 1583. jan. 19. „Alß wir auch hieuer Ambtleuth anbringen, und der handls Arbaitter, Zumermallen angebrachten beschwerungen vermug Einschluß mit Nr. 6. genedigist be-

meltetés, mert az 1584. augusztus 18-án kelt „*Utasítások a beszercebányai bányászat vizsgálati jelentéshez*” c. iratban ismét foglalkoztak a pincével.¹⁸ Ebben megemlítik, hogy „...*némely tiszték előkelőbbet akartak, de a királyi biztosok leállították a drága sör mérését...*” és a bányamester „*szorgalmas figyelmére*” bízták az üzemeltetés ellenőrzését. 1585-ben aztán ismét rákérdeznak a beszercebányai kamarai vezetőnek írt instrukciókban a pincére, hogy „*az az elkészült formában maradjon-e, vagy változtatni kell rajta?*”¹⁹

A következő darabunk *Riedmüller Kristóf* bányapénze. Ez a darab régóta ismert,²⁰ de nem bányapénzként, hanem számolóbár-

willigt, damit bei vnnserrn Khupfer Perkhwerch im Herrngrundt, an ainem gelegnem ortt, auf unsern Cossten, ain Pierkheller gepautt, vnd also wegen dessen auß der Statt Neusoll hinauß gebrachten Sauren Piers, den Perkhheiern, vnnd halden Arbaiter, Irer beschwerung abgeholfen wurde. So wetlet Euch ob solches beschehen erkundigen, auch was wir khunfftig von dem Leuthgeben an ainem Pier tur nützung zu etwas erstattung des auf angeregten Kheller.” 61-62. p.

¹⁸ Schmidt, 1834. III. 103. p. 167. sz. Verordnung über den Untersuchungsbericht für das Bergwesen zu Neusol. „Alß auch furkhomben, vngeacht das ain aigner Pierkheller in herrngrudnt auf der Khaiserlichen Majestet vncoosten erPaut worden, des Sich doch etliche offitier furnemblich die huetleuth alda vnterdtannden, Theur Merten Pier einZuelegen, vnnd die Armen Arbeiter damit in merweg Zuebeschweren, welches aber gleichwol durch die Comissaren abgeselt worden, welches Ir Durchleuth dann Ir auch genedigist gefallen lassen, So wetlet neben dem Pergmaisster Euer vleissiges aufmerckhen haben, auch alles ernsts darob sein vnnd verfuegen ...sonnder die vbertretter nach notturfft gestrafft werden.” 105. p.

¹⁹ Schmidt, 1834. III. 154.p. 164. sz. Instrukzion für den Amtsverwalter zu Neusol. Bécs, 1587. jan. 15. „...ob wegen des erpautten Pierkhellers alda im herrn grundt mit der negst fürgenumen verenderung und bestellung aines aignen Leitgebens der durch den Igl fürgewenndter merer nutz erfolge, Ob es bey Jetzigem, vnnd ob die Arbeiter mit hierdurch beschwert weren.” 157. p.

²⁰ Weszerle József hátrahagyott érmészeti táblái Budapest, 1911. G. XXIX. t. 5.

caként értékelték. Mint ilyet ismerteti *Joseph Neumann* a lengyel rézpenzék között,²¹ később *Huszár Lajos – Procopius Béla*,²² és legutóbb *Szigeti*.²³

Leírása: *Előlap*: Gyöngykör, körirat: CHRISTOPH rozetta RIED-MVLLN rozetta. Középen újabb gyöngykörben a *Riedmüller-címer*: kiterjesztett szárnyú, fejével jobbra forduló sas, mellén fogazott kerékkal.

Hátlap: Gyöngykörben négysoros felirat: · 1601· / rozetta DENA rozetta / RIVS· CV: / · PREVS ·, alatta két rozetta közt egy köves gyűrű ábrázolása. (7/a, b. kép.)

Réz, átmérője: 14 mm.

Részletesen ismertettük és indokoltuk számolóbárcából a bányapénzек közé történő átsorolását már *Az Érem* hasábjain.²⁴ Itt most csak a feliratát említjük, mely tényleges fizetési eszköz, pontosabban denár-mivoltára utal: DENARIVS CVPREVS, azaz rézdenár. Ez a felirat, kiváltképp a *denarius* megjelöléssel egyáltalán nem fordul elő a számolóbárcákon. Bányapénzen sem lehet szokásosnak nevezni, de van hasonlóra példa. Előfordul például a GROSVS CVPREVS és TABERH GROSHEN²⁵ felirat bányapénzen. Ami a XVII. század legelejét illeti, ekkor a denár még olyan megbecsült aprópénz volt, hogy bizvást csak ezt az értéket választhatták bányapénznek az aprópénzек közül. Az érme mérete is kifejezetten a korabeli ezüstdenárénak felel meg.

A tulajdonos, vagy bérlő címere egyáltalán nem ritka a korai magán-bányapénzeken, mint pl. a *Thurzó-címer*, mely már a leg-

²¹ Neumann, Joseph: *Beschreibung der bekannten Kupfer-Münzen*. V. Prag, 1868. 29195/6 sz. Megemlítjük, hogy – a család lehetséges lengyel vonatkozásai ellenére – a fenti bányapénzек egyértelműen magyarországiak.

²² Huszár Lajos – Procopius Béla: *Medaillen und Plakettenkunst in Ungarn*. Budapest, 1932. 86.a sz.

²³ Szigeti István: Régi körmöcbányai személyi érmek. = *Az Érem* 9. 1940. 7-22. p.

²⁴ Szemán Attila: Két ritka úrvölgyi bányapénzünk. = *Az Érem* 61. 2005. 1. sz. 15-21. p. Szemán-Kiss 2008. 1.06.01 sz.

²⁵ Szemán-Kiss 2008. 3.00.01 és 0.00.01 sz.

korábbi, szomolnoki bányapénzen is látható. A bányatiszt címere szintén nem példátlan a kincstári bányapénzeken, amire a későbbiekben még, az 1666-os évnél visszatérünk.

Riedmüller Kristóf selmeci polgárcsalád sarja volt. Apja, *Riedmüller János* 1571-1601 között a selmeci és a körmöci kamaránál könyvelőként szolgált, fia, *Riedmüller Mátyás* 1645-ben selmecbányai bíró. Ő maga hivatalnok volt, nem bányász, bár a családjában akadtak jelentős tulajdonnal bíró bányapolgárok is. Fiatalabb korában, 1600-tól 1606-ig, bányairnökként működött *Úrvölgyön*. 1606-ban, a *Bocskai-féle* felkelés időszakában, hivatalnökként átkerült a körmöcbányai kamarához.

A család nemességét *V. Károlytól* 1529. június 4-én *Barcelonában*, a címert 1530. március 24-én *Bécsben* kapta. Ezt 1553-ban az uralkodó megerősítette. 1786-ban újabb megerősítést és címerváltoztatást nyertek.²⁶ *Siebmacher* nem utal még bányász mivoltukra, hanem erdészettel foglalkozónak írja le a családot. Ez a két szakma azonban gyakran összekapcsolódott már e tárgyalt időszakban is.

Leírás: Címer: háromszögű hasított pajzs jobboldali ezüst, baloldali vörös mező, kiterjesztett szárnyú, fejét jobbra fordító fekete sassal, ezen négy küllős arany kerék. *Sisak:* szembeforduló csőrsisak. *Sisakdísz:* pajzsbeli arany kerék feléből (küllőközök ezüst és vörös) növekvő fekete sas. *Takarók:* fekete-arany, vörös-ezüst (8. kép).

A bányapénz címerének kerekén a küllők kicsit túlnyúlnak az arbroncson. Ez feltehetően a vízikerekre utaló változat. A címer tulajdonképpen „beszélő címer”, hiszen a név *-müller* utótagja a molnár, de legalábbis valamilyen malommal dolgozó foglalkozásra utal. Az 1553-as címert mutató *Siebmacher-féle* rajzon a pajzsban a kerék küllőinek meghosszabbításában nem láthatók a fogak. A bányapénz-címerábrázolás tehát újabb variánsnak tekinthető. Bizonyos, hogy nem véletlen pontatlanság a keréken megjelenő

²⁶ *Johann Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch*. 27. kötet (Band) II. Bd. 6. Abt. – C. A. Freich von Grass: *Der Adel in Baden*. Nürnberg, 1878 123-124. p. 72. t.

fogzás, mert az 1786-os címer-változtatásban már fogazott kerék szerepel a sisakdíszben is, és pedig a félkeréken 6 fog, s ennek megfelelően a küllők száma is nőtt, igaz, csak nyolcra. A későbbi címerben emellett már rostélysisak szerepel.

Riedmüller Kristóf tehát maga nem volt bányász képzettségű, mégis mint úrvölgyi bányaírnok működött 1600 és 1606 között. Minthogy pedig e minőségében, ha a legalacsonyabb rendűként is, de a bányatisztek közé tartozott, formailag bányatiszt volt. Kérdés azonban, hogy hol használhatta a fenti bányapénzt?

Péché Antal egyik adata szerint 1600. szept. 2-án a kormány egy bizottmányt küldött ki *Trybl Gáspár* elnöklete alatt a rézművek állapotának megvizsgálására. Az utasítás 13-16. pontjai a bánya-munkások ellátására vonatkoznak. Ezek: „13. Vizsgálják meg, miképpen láttatnak el a munkások élelmiszerekkel? 14. Minthogy e célra a zólyomi és turóci tized bérbe vétetett, vizsgálják meg, nem történik-e a tized beszédésénél valami rendellenesség? 15. *Úrvölgyön egy sörpince rendeztetett be a munkások számára, vizsgálják meg, miképpen kezeltetik az?* 16. Elláttatnak-e a munkások rendszeren hússal?”²⁷ E néhány kérdésből egyértelműen kiderül, hogy az úrvölgyi munkások ebben az időszakban is központi ellátást kaptak a kincstártól az élelmiszereket illetően, s ebbe természetesen

²⁷ Péché Antal: *Alsó-Magyarország bányaművelésének története* II. Bp. 1887. 9-10. p. 2. jegyz. Schmidt, Franz Anton: *Chronologisch-Systematische Sammlung der Bergesetze...* 3. köt. Wien, 1834. 323-324. p. A 15. pont szövege a következő: Dann so ist hieuoer ain Pier Kheller im Herrgrund der mainung erpaut vnd angricht worden, damit die Perkhheyer, vnd holden Arbeiter, mit ainem gueten Trunkh biß Orths versehen werden, Allda wellen die Commissari, auch fleissige Nachfrag halten, wie es damit gestalt Vnd ob man Jedesmals im selben Kheller mit Pier, der Notturfft nach versehen, oder was allda für bessere Ordnung damit den Arbaitern vnd ganzem Handlßwesen nuz gechafft werden khan, ins werkh Zurichten sein möcht.

Van itt egy sörpince Úrvölgyön melyet jelentettek, ahol a vájárok és más munkások egy jó itallal helyben elláttatnak. A biztosok szorgalmasan kérdezik, hogy és mint valósult ez meg. És ez a pince a sörrrel szükségletét jól ellátja, vagy egy jobb rendelet kell a munkásokkal és kereskedéssel kapcsolatban.

az ital, ez esetben a sör is beleszámított. Sőt a 16. század 80-as éveiben készült sörpince nyilvánvalóan üzemelt a 16-17. század fordulóján is. Még érdekesebbé válik a kép az említett levéltári adattal, hogy *Riedmüller Kristóf* a sörpincével kapcsolatos feladatok miatt jövedelmének javítását kérte, de türelemre intetett.²⁸ Vagyis már ekkor is fennállt az a később is megszokott helyzet, hogy az úrvölgyi bányaírnok üzemeltette az ottani sörmérést. Ez egyébként kézenfekvő volt, ugyanis az úrvölgyi bányatisztek közül általában csak a legkisebb rangú, a bányaírnok lakott *Úrvölgyön*, míg a többiek Besztercebányán éltek, és csak kijártak oda dolgozni. Viszont az is igaz, hogy ő volt a legrosszabbul megfizetve, tehát nem meglepő, ha a sok elfoglaltságot adó *korcsmáltásért* béremelést kért.

Mint ahogy esetünkben az üzemeltető *Riedmüller* volt, logikus, hogy címerével is ő állt jót érte. A 16. században és a 17. század első felében még kevés az olyan bányapénz, amelyen a bányászszimbólum is szerepel. Csak a szatmári bányászatban alkalmazták általánosan már a 16-17. század fordulóján a keresztezett bányászékből és kalapácsból álló bányászszimbólumot. A 16. századból más bányavidékekről csak az 1579-es felső-magyarországi, stószói bányapénzen²⁹ láthatjuk a keresztezett bányászéket és kalapácsot. *Alsó-Magyarországon* csak a 17. század második felétől alkalmazták a bányászszimbólumot a bányapénzeken.

Tehát a bányász-szimbólum hiánya sem lehet kifogásolható ezen a darabon, mely igényes, szép veret, s bizonyosan verdében készült. Egyelőre két példány ismert belőle, a *Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában* levő és a *Neumann* által ismertetett darab. A *Neumann-féle* rajzon (9.a, b kép) látható sérülések bizonyossá teszik, hogy nem ugyanarról a példányról van szó. Ehhez járul a *Neumann* leírásában szereplő felirat-változat, mely két verőtőre enged következtetni.

²⁸ Probszt, Günther: *Das deutsche Element im Personal der niederungarischen Bergstädte*. München, 1958. 123. p.

²⁹ Szemán-Kiss 2008. 2.02.01 sz.

A korban következő bányapénz, mellyel foglalkozunk, egyoldalú és nyolcszögű csegely, amit a téglalap alakú kis lapka sarkainak ferde lemetszésével alakítottak ki. Eddig egyetlen példány ismert belőle, s *Jurkovich Gohllal* karöltve már közölt egy leírást róla,³⁰ mint *Wenger János* bányapénzéről, azonban képen vagy rajzban még nem került bemutatásra.

Leírása: *Előlap*: Vonalkör. Körirat: HANNS· WENGER· VON· NEISOL·, újabb vonalkör. Középen kétoldalt karéjosan kivágott, hasított reneszánsz címerpajzs. Jobb oldalán meglehetősen elmosódottan egy jobbra fordult griff látható, bal oldalán a pajzsfőben egy jobbra fordult madár, alighanem kacsza, alatta két vízszintes pólya. A címerpajzs két oldalsó kivágásában a kettéosztott évszám, 16 – 10 látható. (10. kép)³¹

Elég rossz állapotú, s nem is a legjobb minőségű veret, ami a fordítva beütött N betűkből és a feltehetően már eredetileg is elmosódott címerképből következik. Ezért, és a kép minősége miatt rajzban is bemutatom (11. kép). E csegely hasonlósága az 1597-es darab formájához feltűnő, bár méretei és a lapka vastagsága különböző. Bizonyára bányapénzként szolgált. Számolóbárcaként, illetve reprezentatív személyi éremként történő meghatározása külfelme miatt fel sem merülhet. A darab unikális, egyetlen ismert példány a *Miskolci Herman Ottó Múzeum* gyűjteményében található.³²

A csegely szintén a címeres bárca típusába tartozik, s kézenfekvő módon *Wenger* címerének kell rajta szerepelnie. Valóban létezik ilyen. A család régi nemességét *II. Rudolf* 1606. augusztus 8-án erősíti meg *Prágában*.

Leírása: *Címer*: csücskös talpú vágott pajzs felső vörös mezejében jobbra futó ezüst griff, az alsó arany mező háromszor vágott: arany, fekete, arany, fekete, a felső arany vágásban jobbra futó kiterjesztett szárnyú természetes színű kacsza. *Sisak*: jobbra fordult

³⁰ Jurkovich Emil: *Wenger János* zsetónja. = *Numizmatikai Közölny*, 21-22. 1922-23. 27-28. p.

³¹ Szemán – Kiss 2008. 1.05.04 sz.

³² Herman Ottó Múzeum, Miskolc. Ltsz. 82.1.

pántos sisak koronával. *Sisakdísz*: két – ezüsttel és vörössel, valamint arannyal és feketével vágott – szárny között a pajzsbeli jobbra lépdelő kacsá. *Takarók*: fekete-arany, vörös-ezüst (12. kép).³³

A csegely tehát egyértelműen a *Wenger-címert* ábrázolja, de nem vágott, hanem hasított pajzsú változatban. A griff így természetesen álló helyzetbe került. A kacsát bár kiterjesztett szárnyal, de oldalsó helyzetben ábrázolták, ami a heraldikában valójában helyesebb, hiszen így nehéz a ragadozómadarakkal összetéveszteni.

Wenger János besztercebányai bányapolgár, felesége *Victoria Saly von Hirschberg* volt. A 16. század végén övé volt a besztercebányai *Ring* a 16. számú ház, amelyet a *Thau* családtól vásárolt. Jelentős bányapolgári famíliába tartozott, saját bányászati tevékenysége azonban nem volt áldásos, mert hamar eladósodott, háza és földjei 1612-ben *Mergenthaler* tulajdonába mentek át. 1615-ben eladta a *Brenner szövetségben* levő birtokainak jelentős részét az idősebb *Frisowitz János* besztercebányai kereskedőnek 4000 aranyforintért. Ezen adás-vétel ellen sógora, *Paul Roseman* korponai lakos, akinek felesége, *Anna Saly* óvást emelt, de később kiegyeztek egymással. *Selmecen* több bányában volt társtulajdonos 1623-1630 között. Fivére, *Wenger Mihály* 1613-1619 között körmöci kamarai könyvelő, 1619-1628-ig körmöci, majd 1628-1642-ig selmeci kamarai pénztáros volt.

Besztercebányai illetőségét tekintve ezt a bányapénzt is *Úrvölgyhöz* számíthatjuk, hiszen *Besztercebánya* rézbányái – köztük bizonyára *Wengeré* is – ekkor már bizonyára az úrvölgyi bányákat jelentették.

Itt kell megemlíteni a *Gohl* 196. sz. alatti bányapénzt, mely egy oldalas. Recés szegélyében 1618-as évszám, alatta MCER betűk monogramszerűen összeállítva (13. kép).³⁴ *Neumann* szerint *Patera* bányatanácsos találta *Úrvölgyön*, más bányapénzekkel együtt.

³³ Benke István – Káplánné Juhász Márta – Szemán Attila: A bányavárosi és bányász családi címerek. = *A magyar bányászat ezredéves története* III. Bp. 2001. OMBKE, 386-430. p.

³⁴ Szemán – Kiss 2008. 0.00.02. sz.

Gohl kételkedik ebben, és a bizonytalan besorolású bányapénzek közé helyezte. Sokkal többet most sem tudunk róla mondani, és csakis a *Patera-féle* megjegyzés miatt került említésre.

Az 1630-as (14.a, b kép),³⁵ 1636-os (15.a, b kép)³⁶ és 1652-es (16.a, b kép)³⁷ évszámú koronás nagy F betűs, azaz uralkodói (I., II. és III. Ferdinánd) monogramos apró rézérmekek nagy valószínűséggel bányapénzek. *Huszár Lajos* az 1652-es darabokat a bányapénzek körébe utalta, és kizárásos alapon mi sem tudunk mást mondani.³⁸ Ebben az esetben azonban, ha következetesek vagyunk, akkor minden koronás nagy F betűs nem nemesfém veretípust bányapénznek kell tartanunk. Ezek sorozata pedig az 1564-es ólomlecsapattal kezdődik (17. kép).³⁹ Ezen azonban a koronás F betű mellett a C–N is megjelenik. Az is igaz viszont, hogy *I. Ferdinánd* 1553–1555 közt vert nagybányai aranyforintjain az NC verdejegy ott szerepel az ék-kalapács pénzverőjegy mellett. Az N–C verdejegy *Nagybánya* esetében a 16. század közepén a város magyar nevét, vagy esetleg annak német nevét is jelölhette, azaz a Neustadtot, míg a „C” 14–15. századi hagyományokkal rendelkező kollektív verdejegyként a „Civitas”-t.⁴⁰ Így ez az ólomlecsapat bányapénz mivoltában mindenképp bizonytalannak tekinthető, s bizonyára nem kapcsolható a *Besztercebánya* környéki bányászatához, hiszen *Úrvölgy* számára aligha vertek fizetőeszközt *Nagybányán*. Az is kétségtelen azonban, hogy a kincstár közvetlen irányításába az úrvölgyi bányákon kívül 1640-ig nagyobb bányákat nem vont. Ekkor is – az 1648-as felső-biebertárnai áldásig – csak nagyon visszafogott kincstári munkálkodásról tudunk. Márpedig az uralkodói monogramot csak kincstári üzemek bányapénzére ver-

³⁵ Szemán – Kiss 2008. 1.00.02. sz.

³⁶ Szemán – Kiss 2008. 1.00.03. sz.

³⁷ Szemán – Kiss 2008. 1.00.04. sz.

³⁸ Huszár Lajos: *A régi magyar emlékérmek katalógusa a legrégebbi időktől 1850-ig I. Történeti érmek 2. Újkor (1526-1657.)* Bp. 1973. 396–400. sz.

³⁹ Szemán – Kiss 2008. 1.00.01. sz.

⁴⁰ Gyöngyössy Márton: *A királyi Magyarország pénztörténete (1527–1608)*. Budapest, 2010. Martin Opitz Kiadó, 51. p.

hették rá. Így a korábbi keletű kincstári bányapénzek csakis úrvölgyinek tekinthetők. Az 1652-es veret akár már tartozhat *Selmecbányához* is, de stílusában egyenes folytatása az 1636-osnak, és *Úrvölgyhöz* ugyanúgy tartozhat.

Vitás kérdés *Gohl* 187. sz. bányapénze.⁴¹ Ez egy egyoldalas veret, melyen nagy V betű van R és H között, fent 1622 évszám (18. kép). A darabot már *Gohl* sem látta, és tudtommal nincs meg a mai magyar gyűjteményekben sem. *Gohl Neumann* alapján vette fel katalógusába, aki szerint *Patera* bányatanácsos egyéb bányapénzekkel együtt *Úrvölgyön* találta ezeket. Ugyanakkor *Gohl* kétkedik e bányapénz úrvölgyi eredetében, mondván, ez a típus az északkeleti (szatmári) bányavidék és *Erdély* bányapénzeivel rokon stílusú. Valóban, a szűkszavú leírás alapján arra lehet következtetni, hogy az erdélyi ötpénzes garas értéke alapján vert bányapénzekhez hasonló, hiszen azokon hosszú ideig megtaláljuk a nagy V betűt, mint értékjelzést. A szatmári bányavidéken is erdélyi hatásra jelenik meg, ez a tény tehát nem ad további adatokat a tájékozódáshoz. Az erdélyi stílus hatása azonban nem feltétlenül zárja ki az úrvölgyi eredetet. 1622-ben ugyanis többször is változott az uralom a bányavárosok tekintetében a magyar király, *II. Ferdinánd* és az erdélyi fejedelem, *Bethlen Gábor* között. *Bethlenről* pedig tudjuk, hogy nem csak katonai, de gazdasági tudása is nagy volt. Különösen az alsó-magyarországi bányavárosok gazdasági jelentőségét tartotta sokra, olyannyira, hogy tanulni is kívánt ebből *Erdély* bányászatát illetően. Ismert, hogy ő alkalmazta először *Erdélyben* a bányapénzeket. Sőt, bányászokat és bányatiszteket is vitt, illetve ha nem mentek önként, akaratuk ellenére is elhurcoltatta őket. A szakemberek munkáját nagyon megbecsülte, de bizonyos, hogy az olyan jól jövedelmező gazdasági újítások elől, mint a bányapénz, nem zárkózott el. Lehet tehát, hogy a *Gohl* 187-es is úrvölgyi bányapénz, csak éppen *Bethlen* verette erdélyi stílusban. Ebben az esetben ez lenne az első bányapénze, mert fejedelmi bányapénzei 1623-tól ismertek.⁴²

⁴¹ Szemán – Kiss 2008. 0.00.03. sz.

⁴² Szemán – Kiss 2008. 7.01.01. és 7.01.02. sz.

A Gohl által a 94. szám alatt *Bakabányánál* leírt 1666-os évszámú darab szintén *Úrvölgyhöz* tartozhat (19.a, b kép).⁴³ Ebben az esetben a lovat ábrázoló oldal az előlap lehetne, hiszen *Úrvölgy* régi címere lovat mutatott.⁴⁴ Igaz ugyan, hogy a ló a magyarországi bányapénzekben ritka, míg a westfaliai német vereteken gyakori, az azonban egészen bizonyos, hogy ennek az ábrázolásnak semmi köze a westfaliaiakhoz, ahol szintén címertani eredetű ábrázolásról van szó. Azt gondolom, hogy a többi stilisztikai hasonlóság és a címelem azonossága elegendő az azonosításhoz, vagy legalább megalapozottabb, mint a *Bakabányához* történő besorolásnál. Az AD FL betűk azonossága persze lehet fontos, és ez megtalálható két bakabányai bányapénzen is.⁴⁵ Bár 1658-ban a B – P rövidítés *Bakabánya – Pukkanz*, azaz kétnyelvű feloldása sem teljesen meggyőző. Már Gohl is felhívta a figyelmet, hogy az AD betűpárosítás az óhegyi bányapénzen⁴⁶ is feltűnik. Ez arra mutat, hogy inkább valamilyen, az egész *Besztercebánya-környéki* rézbányászathoz, vagy legalábbis több bányásztelepüléshez kapcsolható jellemzőről lehet szó, bár egyelőre még nem sikerült tisztázni e betűk mibenlétét. Így a ló, mint címerkép alapján, valamint hogy ebben a korban *Úrvölgyön* sorozatosan fordulnak elő a bányapénzek, valószínűbbnek tartom a darab úrvölgyi eredetét.

Alsó-Magyarországon, Selmecebányán a 17. század közepére megszerveződött kamarai irányítású bányászat számára *I. Lipót* uralkodásának (1657-1705) idején, 1660-tól vertek bányapénzeket (20.a, b kép).⁴⁷ A selmecebányai bányapénzként nyilvántartott darabok azonban – legalábbis egy idő után – az egész alsó-magyarországi kamarai bányászatban használatosak lettek. Sőt van egy levéltári adatunk, mely alapján arra következtethetünk, hogy *Joannelli főkamagróf* hivatali idejében olyan bányapénzeket is vertek, melyeket *Alsó- és Felső-Magyarországon, Selmecebányán, Úr-*

⁴³ Szemán – Kiss 2008. 1.06.02. sz.; Gohl 94. sz.

⁴⁴ Novák, Jozef: *Slovenské mestské a obecné erby*. Bratislava, 1972. 346. p.

⁴⁵ Szemán – Kiss 2008. 1.08.01. és 1.08.02. sz.

⁴⁶ Gohl 112. sz.; Szemán – Kiss 2008. 1.07.01. sz.

⁴⁷ Szemán – Kiss 2008. 1.01.02. sz.

völgyön és Szomolnokon egyaránt alkalmazták. Bár nem teljesen egyértelmű a leírásból, hogy ugyanazt a bányapénzt használta-e mindhárom településen, de a szűkszavú leírás alighanem egy bányapénz-típusra vonatkozik, hiszen nem említi különbséget.

„1669. május 22-én írja a főkamagróf a beszercebányai főtiszteknek, hogy őt valaki bevádolta hamispénzverés miatt; igaz ugyan, hogy ő Szomolnokon, Úrvölgyön és Selmecen is, mert a kellő aprópénz nem volt kapható, saját címerével és jegyével az egyik oldalon, ékkel és kalapáccsal a másik oldalon ellátott vörös pénzt veretett, de ezek másutt sehol forgalomba nem jöttek, és csak a bányász munkások segítségére szolgáltak. Felszólítja a tisztet, hogy a pénzjegyek iránt jelentést tegyenek.

1669. május 25-én bizonyítják a főtiszték, hogy régi időktől fogva szokás Úrvölgyön réz és ólom pénzjegyeket kiadni a munkásoknak, hogy egyik bértől a másikig húst és italokat vehessenek az ezek elárúsítására rendelt tisztektől, a pénzjegyeken hol egyik, hol másik tisztnek a neve vagy jegye van kiverve, most pedig a főkamagróf címere; a jegyek másutt sehol el nem fogadtatnak, csak az illető élelmiszerek árusítóinál. Hasonló jegyek verettettek és adattak ki Szomolnokon is, melyek miatt Eperjesen a megyei gyűlésen valaki panaszt emelt minden ok nélkül, mert a jegyek csak a bányászok könnyebbségére szolgálnak, s arra, hogy ne kelljen a rossz lengyel pénzt forgalomba hozni.”⁴⁸

Sajnos ezt a bányapénzt tárgyi valóságában nem ismerjük, de joggal várható, hogy a jövőben még előkerül belőle példány. Mindenképpen érdekes a leírt bányapénz léte és besorolása, mert már 1660-tól az előlapjukon koronás nagy L betűt, azaz az uralkodó jegyét ábrázoló bányapénzeket vertek *Selmecbánya*, és talán egyéb kamarai bányüzemek részére is. A leírás pedig határozottan *Joanelli* címerét jelöli meg, mely, mint a kibocsátó jegye, csakis az előlapon lehetett. Vajon csupán saját magánbányái számára verette ezeket a főkamagróf? Egyáltalán lehettek-e magánbányái, hiszen ez a hivatalával összeférhetetlen volt. Vagy mégis a kamarai bányák számára vertek ilyen kirívó éremképű bányapénzeket?

⁴⁸ Péch 1967. 793. p.

I. Lipót az alsó-magyarországi bányakamara területén azonos jelölésű, előlapján nagy L betűt szerepeltető bányapénz-sorozatot adott ki, melynek az 1675-ös típusát mutatjuk be (21/a, b. kép).⁴⁹ E közös bányapénzeket használták nyilvánvalóan *Úrvölgyön* is.⁵⁰ Az 1686-os darabokról (22.a, b kép) azonban levéltári adatok alapján bizonyítható, hogy azok – bár külsejükben erre még semmi sem utal – kizárólag *Úrvölgy* számára lettek kiverve. „1686. febr. 1-én kihirdetetik, hogy a régi vörös pénz bevonatik és helyette 1686 évszámmal vert új rézpénz adatik ki, mely egyedül az úrvölgyi munkások használatára szolgálend.”⁵¹ Mivel a „vörös pénzeket” *Úrvölgy* vonatkozásában 1662-ben⁵² és 1665-ben⁵³ is említik, ezért valószínűnek tartom, hogy a korábban, vagyis az 1660 és 1686 közötti időszakból ismert selmecbányai bányapénzeket, vagy legalább azok egy részét használták *Úrvölgyön*, és esetleg egyéb bányahelyeken is. Így ezeket helyesebb lenne inkább az alsó-magyarországi bányakamara bányapénzeinek nevezni. Az 1686-os bányapénzek csakis *Úrvölgy* számára történő kibocsátása kapcsolatban állhat azzal az 1652-ből ismert ténnyel,⁵⁴ hogy az úrvölgyi bányászok nagy számban hagyták el a rézbányákat, és *Selmecbányára* mentek az ezüstabányákba dolgozni, mert ott ugyanazért a munkáért jobban fizettek. A kamara alighanem az egységes bányapénz-típus felszámolásával is nehezíteni próbálta ezt a munkaváltoztatást, mely sok problémát okozott a rézbányáknak.

A későbbiekben is *Úrvölgy* az első az alsó-magyarországi bányaavidék viszonylatában, mely stílusában változik, és eltér a régi közös kamarai bányapénz-stílustól. Míg a régi típusú bányapénz is megjelenik még feltehetően *Selmecbánya* részére 1699-ben, addig az úrvölgyit már előlapján HERRN / GRUND felirattal verik ki

⁴⁹ Szemán – Kiss 2008. 1.01.09. sz.

⁵⁰ Szemán Attila: Két ritka úrvölgyi bányapénzünk. = *Az Érem* 61. 2005. 1. sz. 15-21. p.

⁵¹ Péch Antal: *Alsó-Magyarország bányamívelésének története* III. Budapest, 1967. 638. p.

⁵² Péch 1967. 635. p.

⁵³ Péch 1967. 638. p.

⁵⁴ Péch 1967. 629. p.

(23.a, b kép).⁵⁵ Ennek a fejleménynek ismét lehetett az a célja, hogy továbbra is *Úrvölgyhöz* kösse a bányászokat. A másik lehetőség, hogy – mint azt a később következő, 1739-es bányapénzről a fennmaradt a forrásokból tudjuk – ezeknek a bányapénzeknek a veretési költségeit az úrvölgyi mészárosok és kocsmárosok viselték. Talán ennek is lehetett szerepe abban, hogy már nem az uralkodói monogram került a fenti veretekre.

Az új formátumú bányapénz is a kamarai igazgatású bányák által használt típus volt, de az 1686-os veretekkel ellentétben nem csak az évszámmal, hanem egész küllemével feltűnően mutatta, hogy kizárólag *Úrvölgy* számára készült. Miközben a hátlap bányászjelvényének stílusa még nagyon hasonló a közös kamarai bányapénzekéhez, méretében és előlapján az uralkodói monogram helyett a bányásztelepülés nevével már nem téveszthető össze a többivel. Ezt a stílust követi az 1601-es évszámú, előlapján nagy T betűt viselő tiszolci bányapénzünk is (24/a, b. kép).⁵⁶ Mérete és hátlapja szinte teljesen azonos az úrvölgyiével. Minthogy *Tiszolc* vasgyára ekkor kerül az alsó-magyarországi kamara birtokába, nem meglepő, hogy pontosan követi az ugyancsak Alsó-Magyarországhoz, sőt a besztercebányai kamarához tartozó úrvölgyi bányapénz mintáját.

A *Rákóczi-szabadságharc* után következő időszak bányapénzei *Úrvölgyön*, de más bányásztelepülésen is az 1699-es mintát követik. Előlapjukon a település neve, vagy annak rövidítése, a hátlapon pedig a bányászszimbólum szerepel.

Némileg eltér a többitől az 1734-es változat, mely egyoldalú, s a hátlapi egyetlen centrális ponttól eltekintve tulajdonképpen csak az előlapot valósítja meg (25. kép).⁵⁷ *Úrvölgy* nevét nagy H betűvel jelöli, s kiegészítésül a réz kémiai jelölés is szolgáló *Vénusz-planétajegy*t, a keresztben elhelyezkedő karikát ábrázolja. Az ék-kalapács bányászszimbólum elmarad, de a *Vénusz-jegy*t ugyan-

⁵⁵ Gohl 104-107. sz.; Szemán – Kiss 2008. 1.06.04. sz.

⁵⁶ Szemán Attila: Tiszolczi bányapénzünk. = *Éremtani Lapok* 33. 1995 okt. 7-9. p.; Gohl 121. sz.; Szemán – Kiss 2008. 1.11.01. sz.

⁵⁷ Gohl 108. sz.; Szemán – Kiss 2008. 1.06.05. sz.

csak bányászszimbólumnak tekinthetjük, mivel ebben az értelemben – a tudósokat nem számítva – nagyobb számban csak a bányászok használták, olyannyira, hogy jelentéseikben a bányatisztek a 16-19. században a fémeket csak az alkímiai jegyekkel említették, a nevüket csak ritkán írták le. Kiadásáról nem sokat tudunk.

Az 1739-es változatok már ismét kétoldalasak, s előlapjukon a HERRN=/GRUNDT feliratot és lent egy angyalfőt, míg hátlapjukon a bányászszimbólumat, fölötte a réz jegyével, lent pedig egy bányahegygel (26.a, b kép).⁵⁸ 1739. febr. 17-én javasolták a besztecebányai kamarai tisztviselők, hogy vezessék be a „*Wexl Zeichen*”-eket, azaz *Úrvölgyön* bányapénzeket használjanak.⁵⁹

Az 1739-es bányapénzek kiadásának iratai előkerültek.⁶⁰ Három változatot készítettek az éremtervekből. Ebből egyet fogadtak el, s ezt láthatjuk a fennmaradt veretképeken. Érdekes, hogy a két megmaradt eredeti tollrajz nem kerek lapkákat, hanem hatszögletű csegelyeket mutat, a feliratok pedig gót betűsek a latin nagybetűk helyett. Alkalmasint a megvalósított tervek is hasonlóak lehettek, és a változtatásokat bizonyára a körmöcbányai vésnök fogatosította. Az iratokból kiderül, hogy alapvetően nem változott a helyzet a bányapénzek kezelését illetően. A bányaírnok adja ki a legjobb tudása szerint munkájuk fejében a bányapénzeket a vájároknak és az egyéb bányamunkásoknak, akik az úrvölgyi mészárosnál és a sörözőben meg a borozóban válthatják be, melyek üzemeltetői azután ismét a bányaírnoknak adják át. Ezen kívül azonban sem a bánya területén, sem még inkább a városban, azaz *Besztecebányán* nem szabad elfogadni őket, hanem érvénytelennek kell nyilvánítani. A bányapénzek kibocsátásának költségeit az úrvölgyi hentesek és kocsmárosok viselik.⁶¹ A főkamagróf ezekkel a feltételekkel engedélyezte a bányapénzek forgalomba kerülését.⁶² A kocsmák és mészárszékek ekkor a kamara intézményei voltak, s

⁵⁸ Gohl 109-111. sz.; Szemán – Kiss 2008. 1.06.06. sz.

⁵⁹ HGK 91/1739 1739. febr. 17.

⁶⁰ Gindl, Jozef: Španodolinské výplatné znaky z roku 1739. = *Zborník Slovenského Banského Múzea* 4. 1968. 153-156. p.

⁶¹ HKG 186/1739 1739. márc. 13-án.

⁶² A kamaragrófi engedély 1739. június 5-én kelt. HKG 73/1739.

ezeket bérbe adták. A besztercebányai kamarai tiszték és a bérlők között tehát szoros együttműködés volt. Habár a bányászok ellátásának szükséglete valóban fennállt, a bányapénzek révén a bérlők állandó, biztos fogyasztókhöz is jutottak. A kamara számára viszont a munkások helyben maradását eredményezték, akik számára a máshol beválthatatlan bányapénzek újabb gazdasági kötöttséget jelentettek. Az árakat a bérlők határozták meg, bár a kamara bizonyára megfelelő határok között tartotta ezeket.

A következő két veretet *Gohl Besztercebányánál*⁶³ sorolja fel, de az előbbi megállapítások alapján a besztercebányai bányapénzek úrvölgyinek tekinthetők. Valójában sem időt, sem helyet nem tudunk konkrétan meghatározni ezzel a verettel kapcsolatban. Még a bányapénz-mivolt sem bizonyos. A koronás FMT monogram feloldása is csak egy feltételezés: *Maria Theresia* és *Franciscus*, azaz *Mária Terézia* és férje, *Lotharingiai Ferenc* császár monogramja (26. kép).⁶⁴ Nyolcszögű keretben MT, azaz *Mária Terézia*, fölötté korona (27. kép).⁶⁵ Az előbbi megállapítások erre a tételre is igazak, azzal a különbséggel, hogy egyelőre a darabot nem ismerjük, csak a leírását.

Ezzel a típussal végződik jelenlegi ismereteink szerint az úrvölgyi bányapénzek sora, mely az egyik leggazdagabb és folyamatosan is legteljesebb sorozatot képezi bányapénzeink között. Az alsó-magyarországi terület bányapénzei közül ez a csoport a leginkább adatolható, és nagy segítséget nyújt a bányapénzek általános megismeréséhez, felhasználásához is.

⁶³ Gohl 100. sz.

⁶⁴ Szemán – Kiss 2008. 1.05.05. sz.

⁶⁵ Gohl 101. sz.; Szemán – Kiss 2008. 1.05.06. sz.

Képmelléklet

1. kép

2. kép

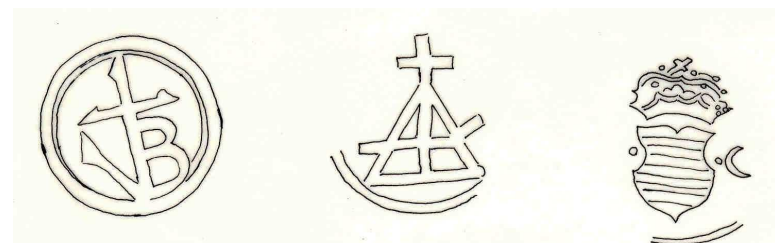
3. kép

4. kép

5. kép

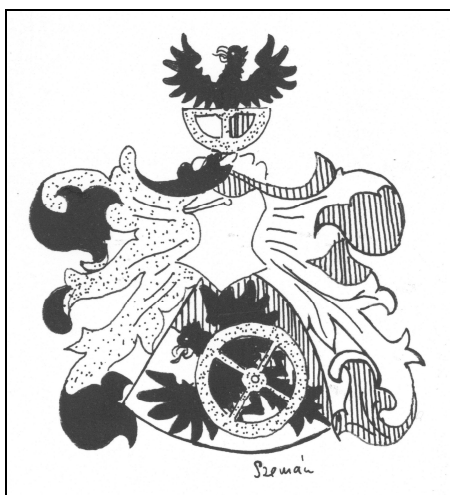
6.a, b, c kép

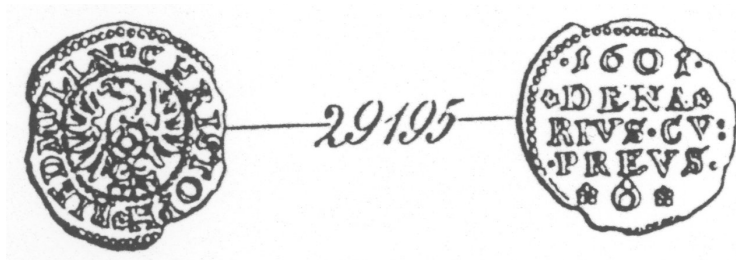
7.a kép

7.b kép

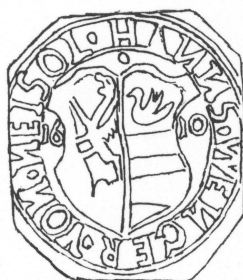
8. kép

9.a, b kép

10. kép

11. kép

12. kép

13. kép

14.a kép

14.b kép

15.a kép

15.b kép

16.a kép

16.b kép

17. kép

18. kép

19.a kép

19.b kép

20.a kép

20.b kép

21.a kép

21.b kép

22.a kép

22.b kép

23.a kép

24.b kép

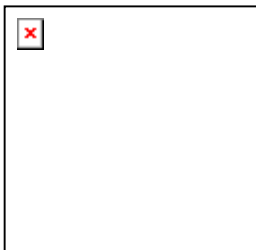
24.a kép

24.b kép

25. kép

26.a kép

26.b kép

27. kép

28. kép

Pénzverés a középkorban. (Korabeli metszet részlete.)